

УДК 314.15:323.15(438)(477.43/44)

А. Єкатеринчук

ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ З ПРИВОДУ «ЕТНІЧНИХ» ЗАПИТАНЬ У АНКЕТАХ ЗАГАЛЬНИХ ПЕРЕПИСІВ НАСЕЛЕННЯ В ПОЛЬЩІ У КОНТЕКСТІ ІДЕНТИЧНОСТІ ПРАВОСЛАВНОГО УКРАЇНОМОВНОГО НАСЕЛЕННЯ НА ПІДЛЯШШІ

Стаття присвячена вибраним проблемам із зафіксуванням складних ідентичностей українського православного населення, яке проживає компактно на Підляшші в Польщі. Його нечітку, етнічну ідентичність в умовах культурного, релігійного, національного пограниччя важко зафіксувати і описати використовуючи анкетні методи досліджень. Велика частина цієї групи не має чітко сформованої національної ідентичності. Додатково у статті вказуються юридичні, практичні наслідки останніх двох переписів та здійснювання записів польського Закону про національні і етнічні меншини та про регіональну мову з 2005 р.

Ключові слова: загальний перепис, ідентичність, Підляшшя, білоруси, українці.

Виклад основного матеріалу. Спроби встановити етнічну структуру суспільства та чисельність поодиноких етнічних груп завжди викликали багато емоцій як з боку державних установ та етнічної більшості, так і з боку меншин, адже відповідні статистичні дані та їхні інтерпретації відіграють важливу соціальну і політичну роль, стаючи основою політики держави стосовно цих спільнот, та вирішують, чи вдасться меншинним групам публічно заявити про своє існування [Atlas, 1980, s. 9].

Ця стаття присвячена проблемам із зафіксуванням складних ідентичностей українськомовних мешканців православного віросповідання, які проживають на Підляшші.¹ У статті зосереджуюся на українськомовному православному населенні, яке компактно проживає сьогодні в основному в південній частині Підляського воєводства у повітах: Більськ Підляський, Гайнівка та Сім'ятичі. Ця група становить більшість по селах, а в нечисленних містечках

* Це північна частина історичного Підляшшя, яке приблизно тягнеться від річки Нарва на півночі, по містечко Володава у сьогоднішньому Люблінському воєводстві на півдні. Більшість українського населення з історичного Південного Підляшшя виселено в рамках акції «Вісла» у 1947 р. Південне Підляшшя тягнеться від р. Буг на півночі по Володаву на півдні.

вона змішана з польським населенням. За кілька десятків кілометрів на північ, за річкою Нарвою, починається зона, у якій проживає білоруськомовне населення. Підляшшя сьогодні – це етнічне, мовне та релігійне пограниччя.*

У північній частині колишнього Білостоцького воєводства – на схід від міста Білосток – зустрічається також населення римо-католицького віросповідання руського походження, яке втратило свої білоруські говірки після прийняття католицизму. У деяких місцевостях до сьогоднішнього дня проживають римо-католики, які спілкуються між собою білоруськими говірками. Відносно новим явищем, яке поширюється, є поява у регіоні православного населення, для якого польська мова стала основним засобом спілкування [Sajewicz, 2003, s. 40]. Це пов'язано з асиміляцією українського та білоруського населення.

Таким чином, сьогодні у Підляському воєводстві побіч себе проживає польське, українське та білоруське населення. Українські говірки на півдні регіону і білоруські на півночі збереглися у майже незмінній формі. Це дозволило дослідникам провести умовну межу між українськими та білоруськими говірками на цій території без більших сумнівів [Лесів, 1997]. Проте мовні поділи не ідентичні з національною структурою населення, адже національність залежить від суб'єктивних декларацій мешканців [Wysocki, 2006, s. 178].

Переписи населення 1897, 1921, 1931 років, попри численні помилки та порушення, засвідчують про надзвичайну чіткість межі між католицьким та православним населенням на Підляшші [Barwiński, s. 80]. Православних у 1921 та 1931 рр. записували найчастіше як білорусів або поляків. Проте визнання в той час державою когось білорусом зовсім не означало, що дана особа ототожнює себе з білоруською нацією.

З огляду на периферійність регіону з точки зору українського націєтворчого процесу, на Підляшші (зокрема його північну частину – Північне Підляшшя) не дійшла українська національна ідея, що виникало значною мірою зі структури україномовного населення: воно зберігало сільський характер, не мало національно усвідомленої інтелігенції. На сході у той час створено Білоруську Радянську Соціалістичну Республіку, яка місцевим православним населенням у етнічному та державному сенсі сприймалася як продовження царської православної Росії, до якої ставились тут з ентузіазмом [Roszczenko, 2002, s. 198]. Таким чином, етноніми

«білоруський» та «білорус» стали близькими для місцевого православного україномовного населення, яке у більшості залишалося без сформованої національної ідентичності. Механізм записування україномовного населення на Підляшші білорусами або поляками у переписі 1921 р. досконало віддзеркалює історик Микола Рощенко: «(...) польська влада під час цього перепису створювала тиск, який мав за мету зменшити діапазон українського етносу, який у її розумінні найбільш загрожував інтересам Польщі. Швидко погоджувались на території Підляшшя на окреслення *білорус*, ніж *русин*, а тим паче *українець* (назви *українець* та *український*, рішенням тогочасної влади, упродовж більшої частини міжвоєнного двадцятиліття були заборонені в офіційній номенклатурі, замість них можна було вживати лише окреслень *русин* і *русинський*. Якщо запитаний про національність мешканець Кліщель відповідав *руський*, його записували білорусом. Якщо він мав сумніви, яку дати відповідь, тоді найчастіше його записували поляком, проти чого він зазвичай не протестував» [Roszczenko, 2002, s. 198].

Популярності не здобула тут також білоруська національна ідея, хоч населення підтримало Білоруську селянсько-робітничу громаду. Цей факт деякі дослідники інтерпретують як підтвердження розвитку на цій території у міжвоєнний період білоруської національної ідентичності. Історик Є. Міронович стверджує, що на території білорусько-українського етнічного пограниччя динамічно розвивався в тому часі білоруський національний рух, а український національний рух тут не появився, проте додає, що підтримка «Громаді», скоріше, спричинена її радикалізмом, ніж білоруським характером [Mironowicz, 1992, s. 199]. Підтверджує це також історик Р. Висоцький, який пише, що: «Цей білоруський національний рух у роки II Речі Посполитої був настільки національним, наскільки національним може бути комуністичний рух. (...) Автентичний білоруський рух не отримав на україномовній території [на Підляшші – А.Є.] свідомої національної підтримки, доказом чого були перші роки після здобуття Польщею незалежності. У пізнішому періоді весь так званий білоруський рух на україномовній території спирався на комуністичні структури» [Wysocki, 1995, s. 27-28].

Основним елементом ідентичності на Підляшші у той час було віросповідання. Населення думало про себе не у категоріях білорусів, українців, поляків, а як православних або католиків. Категорії «білорус»,

«Білорусь» на цих землях з'явилися у міжвоєнний період і були принесені політичними організаціями, а не були виявом місцевої культури [Mironowicz, 1993, p. 75].

На етнічну ситуацію на Підляшші впливало і те, що не проводилось тут у міжвоєнний період навчання української чи білоруської мови [Barwiński, 2004, s. 86]. Діти та молодь навчалися лише по-польськи.

Суттєві зміни на Підляшші принесла Друга світова війна. Більшість цих земель без врахування етнічних меж потрапила у склад БРСР, внаслідок чого офіційно все населення БРСР визнано виключно білоруським. Прийнято також рішення про розбудову білоруського шкільництва. Отже, білоруським визнано все україномовне населення Підляшшя [Roszczenko, 2002, s. 221].

Після війни в Польщі виграла теза про моноетнічну державу, позбавлену етнічних та національних меншин. Наслідком цього думання був обмін населенням між Радянським Союзом та Народною Польщею. Внаслідок обміну на території Білосточчини (колишнього Білостоцького воєводства – А.Є.) залишилося приблизно 200 тисяч осіб православного віросповідання, яких зазвичай називали білорусами. Етноніми, які використовувалися для номінації православної спільноти на Підляшші, зазвичай були рефлексами назв, які для позначення цієї спільноти використовували «інші». Отже їх називали: *православними, тутешніми, руськими, білорусами*, а часом принизливо *кацапами* [Sadowski, 1995, s. 15]. Після Другої світової війни надалі переважали тут конфесійні ідентичності без національних віднесень. Хоча населення, яке проживало між річками Буг та Нарва, спілкувалося у внутрішніх контактах українськими говірками, які передавалися з покоління на покоління без письмового варіанту, то їх українськість не була усвідомлена більшістю користувачів. Більшість не мала також чітко сформованої національної білоруської ідентичності. Чітка національна російська, польська, білоруська чи українська національна свідомість була ознакою лише одиниць [Roszczenko, 2002, s. 248].

Ліквідоване білоруське шкільництво після Другої світової війни відновлено на Підляшші у 1949 році [Barwiński, 2004, s. 94]. Критерієм національності для влади стало віросповідання. Таким чином, у місцевостях, де православне населення становило більше 60%, вирішено створити обов'язкові білоруські школи. Це рішення принесло багато наслідків для формування ідентичностей населення. Основним наслідком було розповсюдження назви *білорус* як етноніма на позначення православного

населення на Підляшші [Roszczenko, 2002, s. 249]. Білоруські школи створювались в основному на україномовній території. Незабаром почало діяти Білоруське суспільно-культурне товариство, яке створювало мережу відділів по селах та містечках, проводячи культурну та просвітницьку діяльність. З'явилися білоруська преса та радіопередачі. Ця багатогранна, у великій мірі централізована білоруська діяльність вплинула на формування серед частини місцевого православного населення білоруської свідомості. Воно звикало також до окреслення *білоруська* як позначення своїх українських говірок.

Українське національне організоване відродження на Підляшші прийшло досить пізно, бо щойно у вісімдесяті роки ХХ століття, як наслідок суспільно-політичних змін у Польщі. Основою української ідентичності та ствердження українськості своєї мови стали в першу чергу мовознавчі роботи, у яких доказується українськість говірок території між річками Буг та Нарва [Atlas, 1980, s. 7]. Створюється Українське суспільно-культурне товариство, яке у 1990 р. перетворюється на Підляський відділ Об'єднання українців у Польщі, а в 1992 р. у Союз українців Підляшшя. З'явилася українська преса, українські передачі на радіо та телебаченні. З 1994 р. засновано перший пункт навчання української мови як рідної.

Мовознавчі праці підтверджують, що у південно-східній частині Підляського воєводства по сьогоднішній день виступають українські говірки, зокрема на території трьох повітів: Більськ Підляський, Гайнівка та Сім'ятичі. На цій території білоруські говірки не виступають. Населення, зокрема старше та частина середнього покоління, користується українською мовою у внутрішніх контактах. З категорією *чужих* використовується польська мова. Переважно польською мовою користується молодь та діти.

М. Барвінський на основі своїх емпіричних досліджень з 1999 року пише, що в тому часі на території, якою займаємось, 20–30% населення у щоденних контактах спілкувалося українською мовою [Barwiński, 2004, s. 135]. Українськість цих говірок вже давно підтвердили дослідники. Проте їх ідентифікація викликає сумніви посеред самих носіїв, які часто неспроможні віднести свої українські говірки до української мови [Barwiński, 2010].

Додатково рідна говірка сприймається мешканцями у територіальних категоріях. У їхній уяві, говірка – це щось приватне, винесене з рідної хати і

неповторне. Свою мову називають *хахлацькою*, а себе *хахлами*, хоч рідко прямо відносять їх до української національних категорій.

Більшість населення, зокрема старшого покоління, переконана в тому, що їхня мова некодифікована і її неможливо розглядати у національних категоріях. Національні категорії сприймаються як чужі, зовнішні і накинута, що зовсім не підходять до свідомості населення. Характерне для православного населення Підляшшя змішування категорій національності, громадянства, рідної мови. На запитання про національність вони відповідають найчастіше: *білорус*, *руський*, *православний*, *хахол*, рідко *українець* або уникають відповіді взагалі [Barwiński, 2010]. Ці етніми виступають як синоніми. Несприйняття категорій *українець* і *український* зумовлено на Підляшші периферійністю регіону з точки зору центрів українського національного руху в ХІХ та ХХ ст. На Підляшші надалі зберігається етніми *руський* та *русин*.

Про своєрідну дистанцію до назви *українець* або *український* підляшуків заявляють, підкреслюючи, що неспроможні зрозуміти українську літературну мову. Незалежно від цих декларацій, це зовсім не заважає їм вільно вести розмову з дослідниками з України, які спілкуються з ними літературною українською мовою. Буває, що сприймаються вони підляшуків як *білоруси* з сусіднього села.

Суттєвим для з'ясування підляських проблем з ідентичністю є спостереження соціолога В. Павлючука, який пише: «(...) з окресленням *я білорус*, так як з окресленням *я руський* або *я тутешній*, не пов'язано тут найчастіше почуття зв'язку з понадлокальними білоруськими цінностями, з білоруською національною культурою або мовою. Білоруська літературна мова сприймається мешканцями цих сел як чужа, «не тутешня» у такій самій мірі, як польська чи російська. (...) Окреслення *білоруський* у цьому випадку – це назва своєї етнічної групи, не своєї нації, а пов'язані з цією назвою цінності зовсім відрізняються від національних. Адже це свідомість назви. Проте цікаво, що назва *білоруський* поширилась на всю етнічну групу, охоплюючи територію етнографічно північноукраїнську (...)» [Pawluczuk, 1971, s. 50].

В останні десятиліття спостерігається швидка асиміляція підляшуків з польською культурою [Pawluczuk, 2004/2005, s. 63]. Р. Висоцький одну з причин цього явища вбачає у переконанні підляшуків про низький статус рідної мови, якої вони не вивчали в школі, і яка зарезервована для

спілкування лише посеред «своїх». У публічному житті прийнято вживати офіційну польську мову, яка через свою офіційність користується статусом *престижної мови*. Функціонує також побоювання, що спілкування рідною мовою у публічній сфері може бути пов'язаним із виявленням свого не-польського походження і ризиком дискримінування польською більшістю. [Wysocki, 2006, s. 90].

Серед україномовного православного населення на Підляшші часто зустрічається явище розшуків національної ідентичності у ситуаціях, коли молода людина виходить поза межі своєї малої батьківщини. Вона щойно тоді стає перед необхідністю її вибору. Більшість населення досі не має чітко сформованої національної ідентичності, не розрізняючи різних видів ідентичності, а навіть приналежності своєї мови. Дуже складно точно описати цю ідентичність, використовуючи кількісні дослідження. Таку тезу підтримує В. Павлючук, який пише: «православний, пересічно сприймається як «руський», незалежно від того, ким себе декларує – білорусом, українцем чи поляком. (...) На цій території (...) знаходяться одна на одну національна та цивілізаційна ідентичності. Важко її дослідити за допомогою емпіричних анкетних методів і виразити словами політики. (...) цивілізаційна ідентифікація на цій території не має відповідників у офіційному, а також у соціологічному словнику, втікає з поля зору соціологів, її заступають мутними, текучими окресленнями національного характеру [Pawluczuk, 2004/2005, s. 60].

Такі окреслення, як *православний, руський, білоруський* використовуються підляшчуками як синоніми з метою підкреслити свою приналежність до вказаного вище культурного ареалу і найчастіше мають небагато спільного з національними цінностями. Проте соціологи часто їх саме у такий спосіб сприймають. Це торкається і авторів загальних переписів населення.

Після Другої світової війни в Польщі питання про національність та рідну мову громадян з'явилися у переписах 2002, 2011 рр. У 2002 році автори перепису, ставлячи за мету окреслити етнічну структуру суспільства поставили питання, яке звучало: «До якої національності Ви себе зараховуєте?» Опитувані мали обов'язок вказати одну відповідь на так поставлене запитання. Друге важливе питання цього перепису звучало: «Якою мовою (мовами) Ви найчастіше спілкуєтесь вдома?». У 2002 році автори перепису не запитували про релігійну приналежність, хоч первісно були такі наміри.

Перепис 2011 р. створив можливість зафіксувати складні етнічно-національні ідентичності. Респонденти відповідали на запитання: «Яка Ваша національність?» та «Чи відчуваєте приналежність також до іншої нації або етнічної спільноти?», а також на питання про рідну мову та релігійну приналежність (відповідь на яке мала бути добровільною) [Narodowy..., 2012, s. 100-101].

Результати двох останніх переписів, на думку дослідників, показують, що у Підляському воєводстві рішучу більшість становить населення з польською національністю. Беручи до уваги результати переписів 2002 і 2011 рр., кількість білорусів мала зменшитися з 46,4 до 38,3 тис., а українців – збільшитися з 0,8 тис. до 2,2 тис. [Narodowy..., 2012, s. 100-101].

Одним із найважливіших практичних наслідків перепису з точки зору україномовного православного населення на Підляшші меншин є факт, що результати перепису про етнічно-національну структуру населення стали основними офіційними даними для установ держави та самоврядування, зокрема у контексті реалізації положень польського Закону про національні і етнічні меншини та про регіональну мову з 2005 р.

Згаданий закон передбачає, зокрема, можливість вживання меншиною додаткових традиційних назв населених пунктів на мові меншини у гмінах (муніципалітетах), де представники даної меншини нараховують не менше 20% відсотків населення. Основою для встановлення етнічного складу населення є тут результати загальних переписів. Закон за такої самої умови надає меншинам можливість користуватися мовою меншини в ролі допоміжної в контактах з органами гміни.

Описані вище складності ідентичностей на Підляшші та польський Закон про національні і етнічні меншини та про регіональну мову довели до своєрідних парадоксів. Отже, за даними перепису 2002 р., у 12 гмінах Підляського воєводства щонайменше 20% мешканців відповіло *білорус* на запитання про національність.

Проте мешканці 10 з цих гмін користуються у спілкуванні між собою українськими говірками. Частина з них навіть не має такої свідомості і називає свою мову *хахляцькою, руською, білоруською, своєю*. Чинний закон на основі «білоруськості» населення, доказом якої мають бути відповіді респондентів на «етнічні» запитання, дозволяє у цих гмінах ввести білоруську мову як допоміжну, а також використовувати білоруські назви населених пунктів.

Описана ситуація є доказом зауважень В. Павлючука про складність зафіксування складної ідентичності підляшуків. У *етнічних* запитаннях у переписах прийнято *a priori*, що всіх можна описати в національних категоріях. Тим часом важко отримати вірогідні результати, коли ці запитання ставляться групам населення з чітко не сформованою або зовсім несформованою національною ідентичністю. Ця категорія сприймається як щось чуже, зовнішнє, зайве.

Практичним наслідком переписів населення та використання його результатів для здійснення певних записів Закону про національні і етнічні меншини та про регіональну мову в Польщі може бути зміна культурної спадщини регіону, що суперечить основній меті згаданого закону – берегти цю спадщину. Врешті, результати перепису, які не віддзеркалюють суті часто ненаціональної у модерному сенсі ідентичності православних україномовних мешканців Підляшшя, самі стають чинником, який помітно впливає на етнічну структуру населення в регіоні.

Д ж е р е л а

Лесів М. Українські говірки у Польщі. – Варшава : 1997.

Adamczuk L., Łodziński S. Wprowadzenie. Mniejszości narodowe w Polsce w świetle Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku. – Warszawa : 2006.

Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny, t. 1. / red. S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski. – Wrocław : 1980.

Barwiński M. Geograficzno - polityczne uwarunkowania sytuacji Ukraińców, Łemków, Białorusinów i Litwinów w Polsce po 1944 roku.

Barwiński M. Podlasie jako pogranicze narodowościowo-wyznaniowe. – Łódź : 2004.

Barwiński M. Współczesne stosunki narodowościowo-religijne na Podlasiu // [Electronic resource] – Mode of access: http://www.wrotapodla-sia.pl/NR/rdonlyres/F1B7A6D0-E3CE-401E-9249-0B8891DF23F9/0/wspolczesne_stosunki_n_r.pdf (дата доступу: 18 VII 2010).

Mironowicz E. Białorusini w Polsce 1944-1949. – Warszawa : 1993.

Mironowicz E. Świadomość narodowa Białorusinów na Białostoczczyźnie w latach 1918-1939 // Białostoczczyzna, 1992. Nr 3/27.

Mironowicz E. Uwarunkowania rozwoju białoruskiej świadomości narodowej na Białostoczczyźnie w latach 1918-1939 // Pogranicze, 1994. t. IV.

Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań. Raport z wyników w województwie podlaskim 2011. – Białystok : 2012.

Pawluczuk W. Białorusini – polityczni, tutejsi i ci inni // Kartki, 2004/2005. – Nr 33/4.

Pawluczuk W. Światopogląd jednostki w warunkach rozpadu społeczności tradycyjnej. – Warszawa : 1971.

Roszczenko M. Kleszczele. – Bielsk Podlaski-Kleszczele : 2002.

Sadowski A. Pogranicze polsko-białoruskie: tożsamość mieszkańców. – Białystok : 1995.

Sajewicz M. O białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostocczyźnie / Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce // Rozprawy Slawistyczne, 1997. t. 12.

Sajewicz M. Zróżnicowanie etniczno-językowe wiejskiej społeczności prawosławnej Białostocczyzny // Język ukraiński: współczesność – historia. Pod red. F.Czyżewski, P.Hrycenko. – Lublin : 2003.

Wysocki R. Białoruska Włociańsko-Robotnicza Hromada w pow. Bielskim // Над Бугом і Нарвою, 1995. Nr 5.

Wysocki R. Dylemat wyboru tożsamości narodowej. Ludność ukraińska na północnym Podlasiu // Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu. Pod red. B. Halczak. – Zielona Góra : 2006.

Andrzej Jekaterynczuk. The paper focuses on selected problems of defining the complex identities of the Ukrainian-speaking Orthodox population that densely lives in the region of Podlachia in Eastern Poland.. The vague national identities of people living on the cultural, religious and national borderland is not easy to define and describe via questionnaire survey. A large part of this group has no fully formed national identity. Besides, the paper points out some legal and practical consequences of the two last population censuses and fulfilling the provisions of Poland's 2005 Act on National and Ethnic Minorities and on Regional Language.

Keywords: national population census, identity, Pidlyashshia/Podlachia, Belarusians, Ukrainians.

УДК 316.347:272:004.738.5(477)

В. І. Крячко

АКТИВНОСТІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНСЬКОМУ ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ: МЕДІА-ОСВІТНІЙ ТА ЕТНІЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті здійснюється спроба експлікації медіа-освітнього та етнічного аспектів активностей католицької церкви в Україні. Проаналізовано основні сучасні наукові праці та інформаційні Інтернет-ресурси, які стосуються дослідження системи українського католицького Інтернет-простору та виявлено складові елементи структури останнього із зазначенням веб-адрес католицьких веб-сайтів, які функціонують в медіа, освітньому та етнічному українських католицьких інтернет-підпросторах.

Ключові слова: католики, католицизм, Україна, Інтернет-простір, медіапростір, освіта, етнічність.